

מגדר, מעמד ומשפחה

צמיחתה של הבורגנות היהודית בגרמניה הקיסרית

מריון קפלן

מרכז זלמן שזר

מכון ליאו בק ירושלים

גשרים

מחקרים בתולדות יהודי מרכז אירופה

מכון ליאו בק ירושלים לחקר יהודי גרמניה ומרכז אירופה

מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי, ירושלים

א. דימיטרי שומסקי: בין פראג לירושלים - ציונות פראג ורעיון המדינה הדו־לאומית בארץ־ישראל

ב. מריון קפלן: מגדר, מעמד ומשפחה - צמיחתה של הבורגנות היהודית בגרמניה הקיסרית

מריון קפלן

מגדר, מעמד ומשפחה

צמיחתה של הבורגנות היהודית
בגרמניה הקיסרית

תרגמה מאנגלית דבי אילון

מכון ליאו בק ירושלים
מרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי
ירושלים

מכון
ליאו בק
ירושלים

*The Making of the Jewish Middle Class:
Women, Family, and Identity in Imperial Germany*
by Marion A. Kaplan
was originally published in English in 1991
Copyright © 1991 by Oxford University Press, Inc.
This translation is published by arrangement with Oxford University Press

המערכת המדעית – מכון ליאו בק ירושלים
פרופ' שמואל פיינר, ד"ר דורון אברהם, ד"ר אניה זיגמונד, פרופ' גיא מירון,
ד"ר רחל לבנה-פרוידנטל, פרופ' דב קולקה

עריכה לשונית: שלומית אביאסף ואברהם בן אמתי
הפקה והבאה לדפוס: יחזקאל חובב

ספר זה יוצא לאור בסיוע
משרד התרבות והספורט – מינהל התרבות
The German Federal Ministry of the Interior

כל התמונות שבגוף הספר באדיבות מכון ליאו בק, ניו יורק
על העטיפה: נגינה בפסנתר, Fedor Ganz Collection, Courtesy of
the Leo Baeck Institute, New York

מס"ב 8-292-227-965-978 ISBN
מספר קטלוגי 185-618 Catalogue No.
© כל הזכויות למהדורה העברית שמורות למרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי,
ירושלים, ולמכון ליאו בק, ירושלים, תשע"ב
© Copyright by The Zalman Shazar Center for Jewish History, Jerusalem
and Leo Baeck Institute, Jerusalem
Printed in Israel, 2012

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני,
לרבות צילום או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.
סדר ועימוד: מרכז זלמן שזר
לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית בע"מ
כולם בירושלים

תוכן העניינים

9	הקדמה
19	הקדמה למהדורה העברית
35	מבוא
38	רקע
38	יהודים גרמנים: אוכלוסין, הסתגלות תרבותית ואנטישמיות
55	נשים בורגניות בגרמניה
61	טווח המחקר הנוכחי

חלק ראשון

נשים ומבנה החברה הבורגנית

	פרק ראשון
	טיפול מכובדות: מפעל משפחתי
67	עבודת הבית ומשק הבית
67	העשורים המוקדמים, 1870–1890
69	הכניסה לעידן ה"מודרני", 1890–1918
75	משרתות במשק הבית
84	אימהות: גידול ילדים יהודים-גרמנים
93	ילודה 93
	היריון, לידה והנקה 100
108	גידול ילדים: היווצרותו של מעמד והזהות היהודית-גרמנית

פרק שני

	יהדות בבית: דת ואתניות יהודית-גרמנית
131	נשים ביהדות: האדיקות האישית, בית הכנסת והקהילה
132	נשים בבית: התמדתן של מסורות יהודיות ושקיעתן
139	

פרק שלישי:

168	בעבור אהבה או כסף: אסטרטגיות נישואים יהודיות
169	לכל המרבה במחיר: נישואים מוסדרים ונדוניות, 1871–1918

	הגדרות: נדוניה, נדן ונישואים מוסדרים	171
	האמנות של הסדרת נישואים	176
	מרכיבים של שוק הנישואים	182
	דרכים להימנע מרווקות	193
195	המרדף אחר הנדוניה: פרספקטיבות ביקורתיות	
	ביקורת עצמית יהודית	195
201	האשמות מצד הגרמנים וניגודים בין הגרמנים ליהודים	
	כסף, נישואים וסמלים	208
210	נישואים "מודרניים" בגרמניה הקיסרית	
	אמנות ה"מקרויות"	212
	אהבה בתוך גבולות	216
	נישואי דודנים	219

פרק רביעי

	עבודת הפנאי	
224	מהי המשמעות של "פנאי" לנשים?	
224		
227	בית ומשפחה: אידאלים ביתיים ויעדי הפנאי	
238	מעבר למשפחה: העולם הנשי של חיי החברה	

חלק שני

נשים יהודיות מגדירות מחדש את "מקומן"

פרק חמישי

	נשים יהודיות מול האקדמיה	
253		
254	הדעות הקדומות נגד סטודנטיות	
264	בחירות: הפיכת מכשלות לנכסים	
270	חיים סטודנטיאליים	
273	אנטישמיות באוניברסיטה	

פרק שישי

	מחסומים כפולים, נטל כפול: תעסוקת נשים	
279		
279	עבודה מוכרת ובלתי מוכרת	
286	האוכלוסייה העובדת	

	פרופילים תעסוקתיים	288
	סטטוס המשרות	299
305	עמדות כלפי נשות המעמד הבינוני ועבודה	
310	נשות קריירה בעלות מקצוע	
337	סיכום	
338	נספחים	
	פרק שביעי	
345	שומרת אחותה: ארגוני הנשים מ"חברה" לפמיניזם	
345	מסורות ושינוי חברתי	
	המורשת הדתית	346
	תמורות ואתגרים חברתיים	350
355	מצדקה לעבודה סוציאלית	
	אגודות צדקה מסורתיות	356
361	המודרניזציה של אגודות הצדקה: המעבר לעבודה סוציאלית	
	"רווחה חברתית" במפנה המאה	370
374	ברטה פפנהיים ואליס סלומון: מנהיגות תנועת הנשים	
386	מלחמת העולם הראשונה	
	ארגונים יהודיים מצטרפים למאמץ	389
	התנדבות של נשים יחידות	392
	סימביוזה פגומה	395
400	סיכום	
	ביבליוגרפיה	
413	ספרים	
413	מאמרים	
423	זיכרונות	
430	ארכיונים	
433	סטטיסטיקה, עבודות דוקטור, עיתונים וכתבי עת	
437	ראיונות, נובלות, ומחזות	
439		
441	מפתח	

הקדמה

במחקר זה על הנשים היהודיות בגרמניה הקיסרית ניסיתי לשלב יחד היסטוריה גרמנית, היסטוריה של נשים והיסטוריה יהודית. המחקר התפתח מן הפער הגלגל שגיליתי בין מה שקראתי בתחומי ההיסטוריה היהודית והגרמנית ובין מה שידעתי על ההיסטוריה של נשים. היעדרן של נשים מספרי ההיסטוריה היהודית והגרמנית יצר הטיה במושגים שלנו ביחס למה ש"אירע" בהיסטוריה ובמסקנות שהסקנו מכך. נוכחותן משנה לא רק את האופן שבו אנו מעריכים אותן, אלא את האופן שבו אנו רואים את העבר בכללותו. רק באחרונה, ובצורה מהוססת, החלו ההיסטוריונים לשלב לימודי נשים בהיסטוריה הגרמנית. כשהן מופיעות, הן עדיין מוצגות בראש ובראשונה כקרבנות הנאצים ולא כמשתתפות פעילות בתהליכים החברתיים, הכלכליים והפוליטיים של גרמניה במאה התשע-עשרה ובמאה העשרים. משום כך ספר זה, המתייחס לשלושת התחומים – היסטוריה גרמנית, היסטוריה יהודית והיסטוריה של נשים – מצביע על חשיבותה של האתניות בהיסטוריה של הנשים, מנסה לשזור את הנשים ואת היהודים אל תוך ההיסטוריה הגרמנית, ומעריך מחדש את ההיסטוריה היהודית לאור חוויותיהן של הנשים. חשוב לציין, שברוח המסורת של התנועה לשחרור האישה וההיסטוריה של הנשים ניסיתי להעניק לנשים "נראות"¹. ביקשתי לחשוף את הצלחותיהן ואת אכזבותיהן, את המרידות שלהן ואת כניעותיהן, את תהליך ההתפתחות שלהן ואת המכשולים שעמדו בדרכן. משום כך המטרה העיקרית של הספר הזה היא להראות, כיצד יצרו נשים יהודיות בעצמן את ההיסטוריה שלהן בתוך מגבלות המגדר, האתניות, הדת והמעמד. הוא מתאר את החיים ואת התפקידים המשתנים של נשים שהיו חלק ממיעוט הנתון בתהליך עיור – מיעוט בעל נייודות כלכלית אך מבוזז מבחינה חברתית. המחקר מתבונן ב"נטל הכפול" שלהן, כנשים וכיהודיות, ובוחן גם את היתרונות שהפיקו מכך, ומהסטטוס שלהן כבנות המעמד הבינוני. נוסף לכך מצביע הספר על התפקיד הדור-משמעי שמילאו הנשים היהודיות: מצד אחד הן תפקדו כגורמים ממריצים רבי עצמה בתהליך של התגבשות מעמדית והסתגלות תרבותית, ומצד אחר הגנו בנחישות על המשך קיומה של המסורת.

מטרה נוספת של הספר, הנרמזת בכותרת שלו, היא להעניק לנשים תפקיד מרכזי בחקר ההיסטוריה היהודית וההיסטוריה של המעמד הבינוני. בקרב ההיסטוריונים שוררת

1 Renate Bridenthal, Claudia Koonz & Susan Stuard (eds.), *Becoming Visible: Women in European History*², Boston 1987

הקדמה

נטייה מצערת לראות את ההיסטוריה היהודית כהיסטוריה של גברים יהודים, בעוד שההיסטוריה של הנשים היהודיות נתפסת כהיסטוריה נשית. ספר זה נמנע במודע מלדחוק לשוליים באופן זה את חייהן של הנשים ואת ההיסטוריה שלהן. הוא מביא עדויות לכך שאי אפשר להבין את היווצרות המעמד הבינוני היהודי מבלי להתמקד בנשים, ובאופן כללי יותר – במרכזיות של הנשים בהיסטוריה החברתית של היהודים בגרמניה. באמצעות בחינה של ההיסטוריה של מיעוט מסוים של נשים אני מקווה להרחיב את היקפו של המחקר ההיסטורי על הנשים הגרמניות. ההיסטוריונים שעסקו בהיסטוריה של הנשים הגרמניות – תחום שהתגבש באחרונה כשדה מחקר אקדמי ברפובליקה הפדרלית של גרמניה לשעבר, בארצות הברית ובאנגליה – התעלמו בדרך כלל מהנשים היהודיות. מחקרים בהיסטוריה של הנשים הגרמניות התרכזו עד כה בנשים "גרמניות" ולא בנשים בגרמניה. הם הניחו – במקום שיחקרו – את קיומה של ההומוגניות שהחברה הגרמנית ביקשה לכפות בצורה נוקשה כל כך על קבוצות אתניות או דתיות (יהודים, פולנים או הוגנוטים, ובמחוזות מסוימים קתולים).

יתר על כן, רוב החוקרים הגרמנים אפשרו לנשים יהודיות להיעלם מן ההיסטוריה הגרמנית כיהודיות, אם משום שחוקרים אלה חשים טרדה ואי־נוחות כלפי ההיסטוריה של ארצם ביחס ליהודים, אם משום שהם אינם מודעים להיסטוריה היהודית שלפני 1933, ואם משום שקיבלו החלטה פוליטית לראות את היהודים כגרמנים (מחשש שהחלופה לכך – ראייתם כקבוצה נבדלת – תיתפס כגזענית). אולי אין זה מפתיע, ששני הספרים על ההיסטוריה של הנשים הגרמניות אשר מתייחסים באופן רציני ביותר לנשים יהודיות נכתבו על ידי אישה אמריקנית ואישה צרפתית.² ספר זה נועד לעזור לחוקרים את ההיסטוריה של הנשים הגרמניות לכלול בסיפור את הנשים היהודיות.

נוסף על הצגת המקום שתפסו נשים יהודיות בהיסטוריה של נשות גרמניה אני מעמידה בסימן שאלה את ההנחה השטחית של היסטוריונים רבים כל כך שעסקו ביהדות המודרנית, ולפיה די בחקר הגברים היהודים, והנשים ייכללו איכשהו בקטגוריה הזו.³ בפרט הובילה הנחה זו לניתוח מסולף של ה"התבוללות" היהודית. ההיסטוריונים שהתעלמו מן הנשים והדגישו את ההישגים הפוליטיים והאינטלקטואליים של הגברים

Claudia Koonz, *Mothers in the Fatherland: Women, the Family and Nazi Politics*, 2
New York 1987; Rita Thalmann, *Entre femme sous le IIIe Reich*, Paris 1982

3 אסופת היכרונות המצוינת של מוניקה ריכרץ, המתארת את ההיסטוריה החברתית היהודית־גרמנית, היא היוצא מן הכלל הבולט לטענה זו. ריכרץ בחרה בכישרון רב מסמכים המאירים את תפקידן של הנשים ואת נקודות המבט שלהן, וספרה היה לי לעזר רב. ראו Monika Richarz, *Jüdisches Leben in Deutschland*, vol. 2: *Selbstzeugnisse zur Sozialgeschichte im Kaiserreich*, Stuttgart 1979. לגרסה עברית חלקית ראו מוניקה ריכרץ, אורחים על תנאי: יהודי גרמניה – פרקי זיכרונות 1780–1945, תרגם אברהם קדימה, ירושלים תשנ"ד.

הקדמה

הגזימו שלא ביודעין במידת רצונם של היהודים להתבולל, ואף במידת יכולתם לעשות זאת. הכללת הנשים בסיפור מסייעת לנו לא רק להשלים את התמונה, אלא גם לשנותה. יותר מכך, באמצעות ניתוח של האישיה היהודית-גרמנית אני מקווה להוסיף חומר השוואתי למחקר המתפתח של ההיסטוריה של הנשים היהודיות. מרבית העבודה שנעשתה עד כה בחקר ההיסטוריה של הנשים היהודיות התמקדה בחוויה האמריקנית; התייחסות למערב אירופה תוכל אפוא להעשיר את הידע שלנו על נשים, על משפחות ועל קהילות יהודיות.⁴

נוסף על כך, באמצעות חקר ההיסטוריה של הנשים, ובפרט חקר מערכות היחסים והרגשות הפרטיים שלהן, יוכל המחקר להוסיף להבנה הכללית שלנו באשר ליחסי המיעוטים, על ידי שיבהיר סוגיות, כגון רצונו של מיעוט לשמור על ייחודו האתני לעומת הצורך שלו להשתלב. הסתת תשומת הלב אל הנשים תאפשר לנו לגלות יהודים שהתאמצו להשתלב ובה בעת היו נחושים לשמור על חברה יהודית וחיי משפחה יהודיים דינמיים ומוגנים יחסית.

כיוון שהנשים היהודיות-גרמניות ראו עצמן כגרמניות (וגם כיהודיות), וכיוון שרובן המכריע הסתגלו לאמות המידה התרבותיות של הבורגנות הגרמנית – ואף הציבו כמה מהן בעצמן – מחקר זה בוחן, למעשה, את ההיסטוריה החברתית של נשות הבורגנות הגרמנית בשנים 1871–1918. בכך הוא מוסיף לתחום המתפתח של חקר ההיסטוריה של נשות הבורגנות בארצות הברית ובאירופה.⁵ הוא מאיר את התכונות המשותפות לנשים יהודיות בורגניות ולמקבילותיהן הנוצריות: הרקע ההשכלתי ואפשרויות הקריירה שלהן, עמדותיהן ביחס לנישואים ולמשפחה, ודפוסי התנהגות ה"פנאי" שלהן. עם זאת, חרף קווי הדמיון המגדריים והמעמדיים הללו יצרו ההבדלים האתניים והדתיים הפרדה ברורה בין הנשים. הנשים היהודיות נאלצו לנווט את חייהן בתוך גבולות גזעניים, שתכופות היו קשוחים יותר מן הגבולות המגדריים.

4 לזוגמאת ראו Charlotte Baum, Paula Hyman & Sonya Michel, *The Jewish Woman in America*, New York 1976; Elizabeth Ewen, *Immigrant Women in the Land of Dollars: Life and Culture on the Lower East Side, 1890–1925*, New York 1985; Deborah Hertz, *Jewish High Society in Old Regime Berlin*, New Haven, Conn. 1988; Judith Baskin (ed.), *Jewish Women in Historical Perspective*, Detroit, Mich. 1991.

5 ראו Bonnie G. Smith, *Ladies of the Leisure Class: The Bourgeoises of Northern France in the Nineteenth Century*, Princeton, N.J. 1981; Joan Burstyn, *Victorian Education and the Ideal of Womanhood*, London 1980; Ute Frevert (ed.), *Bürgerinnen und Bürger: Geschlechterverhältnisse im 19. Jahrhundert*, Göttingen 1988; Mary Ryan, *Cradle of the Middle Class: The Family in Oneida County, New York, 1780–1865*, London & New York 1981.

הקדמה

גם ההיסטוריוגרפיה הגרמנית תוכל לצאת נשכרת מהבנת ההיסטוריה של הנשים היהודיות. בתקופה הקיסרית נחשבו 85% מהיהודים לבני המעמד הבינוני (רבע מהם היו בני המעמד הבינוני-נמוך).⁶ על ידי בחינה של חיי הנשים היהודיות, ובאמצעותן של המשפחה היהודית, נוכל להתבונן בחיים הפרטיים של ה-"Bürgertum", או הבורגנות הגרמנית – קבוצה שעוררה את התעניינותם של היסטוריונים חברתיים.⁷ המשפחות היהודיות היו ליברליות יותר מבחינה פוליטית, בהשוואה למשפחות גרמניות אחרות מן המעמד הבינוני (הן היו פחות קסנופוביות, סובלניות יותר לפלורליזם, ונטו לתמוך באחת מן המפלגות הליברליות),⁸ והרבה מהמנהגים החברתיים והמשפחתיים שלהן, החל בתפקידה של עקרת הבית (ה-"Hausfrau") וכלה בהדגשת ה-"Bildung" (השכלה וטיפול תרבותי), דמו לאלה של מקבילותיהן הנוצריות. חקר-מקרה של חיי הבורגנות היהודית, תוך התייחסות לקווי הדמיון ולהבדלים בינם לבין חייהם של גרמנים אחרים, יוכל להעשיר את הבנתנו ביחס לבורגנות הגרמנית בכללותה.

חקר הקשרים בין גרמנים ליהודים והאופנים שבהם תפסו אלה את אלה חושף לא רק את היחסים הדו-ערכיים ביניהם, אלא גם כמה מן הדינמיקות החברתיות הפנימיות של

6 Jacob Toury, *Soziale und politische Geschichte der Juden in Deutschland 1848–1874*, Düsseldorf 1977, p. 114. הסטטיסטיקות הן לשנים 1871–1874.

7 להוציא כמה דוגמאות חשובות – הנס-יואכים הנינג, רולף אנגלסינג ומרכז בילפלד (Bielefeld) למחקר בין-תחומי – מרבית החוקרים בגרמניה מתרכזים בהיסטוריה החברתית של מעמד הפועלים בתקופה הקיסרית. ראו Hansjoachim Henning, *Das westdeutsche Bürgertum in der Epoche der Hochindustrialisierung, 1860–1914: Soziales Verhalten und Soziale Strukturen*, vol. 1: *Das Bildungsbürgertum in den Preußischen Westprovinzen*, Wiesbaden 1972; Rolf Engelsing, *Zur Sozialgeschichte deutscher Mittel- und Unterschichten*, Göttingen 1973; Jürgen Kocka (ed.), *Bürger und Bürgerlichkeit im 19. Jahrhundert*, Göttingen 1987; J. Kocka (ed.), *Das Bürgertum im 19. Jahrhundert: Deutschland im europäischen Vergleich*, Munich 1988; Frevert (ed.), *Bürgerinnen und Bürger*. שלושת הכרכים האחרונים הם תוצאותיה של תכנית מחקר "Bürger, Bürgerlichkeit und Bürgerliche Gesellschaft: Das 19. Jahrhundert im Europäischen Vergleich" במימון המרכז למחקר בין-תחומי בראשות יורגן קוקה (Kocka) שבאוניברסיטת בילפלד. מחקרו רחב היריעה של פטר גיי על הבורגנות האירופית הוא קריאת חובה, הן בזכות התובנות הכלליות שלו והן בזכות רעיונותיו ביחס לבורגנות הגרמנית בפרט: Peter Gay, *The Bourgeois Experience: Victoria to Freud*, vol. 1: *Education*; vol. 2: *The Tender Passion*, New York 1984; vol. 2: *The Tender Passion*, New York 1986. ראו גם Eric Hobsbawm, *The Age of Empire*, New York 1988.

8 עד סוף שנות השבעים של המאה התשע-עשרה תמכו המצביעים היהודים בליברלים הלאומיים. אחרי 1890 נטו המצביעים היהודים לתמוך במפלגות פרוגרסיביות (המתונות יותר). בשנים האחרונות של הקיסרות כבר תמכו כשני שלישים מהיהודים במפלגה הפרוגרסיבית, ואילו מחצית מהשאר תמכו במפלגה הסוציאל-דמוקרטית. ראו Ernest Hamburger & Peter Pulzer, "Jews as Voters in the Weimar Republic", *Leo Baeck Institute Year Book*, 1985, p. 4.

הקדמה

גרמניה הקיסרית. אף שב־1871 כבר קיבלו היהודים שוויון זכויות משפטי ואזרחי, הם הוסיפו להתמודד עם אנטישמיות. בעוד שרוב המחקרים בדקו את התפשטות האנטישמיות בדרגים העליונים של הממשל והחברה, מחקר זה בוחן את מידת החדירה שלה ליחסי גומלין בלתי פורמליים ברמת היום־יום. נשים יהודיות פגשו נשים גרמניות אחרות בזירות רבות (למשל בשכונה, בבתי הספר, באוניברסיטה ובמקום העבודה), ולפעמים בחרו נשים יהודיות ולא־יהודיות לעבוד או למצוא מרגוע אלה בחברת אלה (לדוגמה, בארגוני סעד חברתיים או פמיניסטיים, בקבוצות של נשים באוניברסיטה, או במרחצאות). עם זאת, המחסומים החברתיים נותרו על כנם. אנו מוצאים שיתוף פעולה אמתי, אך גם חיכוכים; תקשורת כנה, אך גם מחסומים נוקשים שמנעו אפילו סובלנות. החומר המוצג כאן חותר אפוא תחת שני סטראוטיפים נפוצים: הסטראוטיפ הראשון הוא ששום דו־קיום לא היה אפשרי בין יהודים וגרמנים, והסטראוטיפ ההפוך הוא שהיהודים התקבלו כגרמנים, שהם "היו" גרמנים.

בקיזור, הנשים היהודיות בגרמניה מעולם לא יכלו למקם בפשטות את זהותן כנשים. הן היו מודעות תמיד ליהדותן, והזכירו להן זאת שוב ושוב. עם זאת לא הייתה להן חוויה יהודית אוניברסלית, שכן הן השתייכו לדת ולחברה ששררה בהן הפרדה על בסיס מגדר. נוסף על כך שיקפו חייהן את מעמדן ואת שאיפותיהן כבנות המעמד הבינוני: רובן לא היו סתם יהודיות, אלא יהודיות בורגניות; לא סתם נשים, אלא נשים בורגניות. אף שבזמנים מסוימים עשוי היה אחד הגורמים לעלות בחשיבותו באופן זמני על הגורמים האחרים, הרי שאם נשקול באופן כללי את המשתנים של אתניות, מגדר ומעמד נוכל להעריך את החיתוכים ואת קשרי הגומלין ביניהם, ולא דווקא את הקדימות של אחד מהם.

משימתו של ההיסטוריון היא לקרוא תיגר על המקובלות, והיסטוריונים של נשים ניגשים להפתקה זו בהתלהבות אינטלקטואלית ופוליטית. ואולם כדי למצוא את קולותיהן של נשים ואת העדויות לפעולותיהן יש צורך במידה רבה של עבודה בלשית. תכופות מדובר במאמץ קשה ומתסכל, שכן הנשים השאירו עקבות מעטים מאוד לחייהן. ככל הנראה הן לא היו מודעות לחשיבות של חייהן, או שהיה להן פחות זמן להרהר בהם. לדוגמה, נשים כתבו פחות ספרי זיכרונות מגברים, ואף כאשר כתבו זיכרונות, תכליתם הייתה במקרים רבים לתאר את חייהם של אבותיהן או בעליהן. "הצורה האוטוביוגרפית של הערות אלה", מתנצלת אישה אחת, "היא אמצעי בלבד. לא חיי שלי אלא אישיותו של ארנסט היא שתתואר".⁹ אחרת טענה: "מי שהתמזל

Toni Cassirer, "Aus meinem Leben mit Ernst Cassirer", *Memoirs*, Leo Baeck Institute [hereafter LBI], New York, p. iii

הקדמה

מזלה, כמוני, להיות חוליה בשרשרת שאליה השתייכו גברים כמו [...] סבי [...] ואבי [...] מרגישה שיש לה זכות להעלות את זכרם של אישים כאלה".¹⁰ (למרבח המזל, אף לא אחת מהכותבות הללו עמדה בהבטחה שהבטיחה בהקדמה לחיבורה.)

בדומה לזה, גם אגודות נשים השאירו אחריהן הרבה פחות מסמכים משהשאירו ארגוני גברים שהיו בעלי חשיבות שווה לשלהן או פחותה ממנה. הדבר נבע חלקית מהיעדר אמצעים, ממיעוט עובדי משרד, ומצבינו ההתנדבותי והספורדי של הסיוע שעמד לרשות אגודות הנשים בהשוואה לקבוצות הגברים, שהיו עשירות יותר ונהלו בצורה מקצועית. אך שוב, היה זה גם כתוצאה מכך שהנשים לא העריכו את עבודתן ואת חשיבותן ההיסטורית.

חרף מיעוט המקורות ואופיים האקראי מובאת להלן סקירה של החומרים המפורזים והחלקיים שתרמו למחקר זה. מקורותיי כללו עיתונים יהודיים וכן ספרות ומסמכים של ארגונים; מסמכים של ה-Gemeinde (הקהילה היהודית) ודו"חות של בתי ספר; נתונים סטטיסטיים שונים על תעסוקה, נישואים, המרות דת, ילודה והשכלה בקרב נשים; מכתבים מאת נשים ואליהן; יומנים של נשים וגברים; ספרות הדרכה (כולל ספרי בישול) המסבירה בפרוטרוט כיצד נשים "צריכות" להתנהג; מאמרים רבניים, נאומים בכנסים והחלטות שהתקבלו; ראיונות בעל-פה; רומנים וסיפורים קצרים שנכתבו על ידי יהודים; ומבחר אסופות ארכיוניות ואסופות של כתבי זיכרונות, בפרט אלה המצויות במכון ליאו בק בניו יורק.

ספרי זיכרונות היו המקור העשיר ביותר שלי. הם מתקרבים במידה הרבה ביותר לחשיפתן של הנשים כבני אדם שלמים השקועים בחיים פרטיים וציבוריים. נוסף על כך, ספרי זיכרונות הם אמנם סלקטיביים יותר ממקורות אחרים, אך הם גם רהוטים יותר מרובם. אמנם אינני יכולה לטעון שהם "מייצגים" באופן מוחלט את הנשים היהודיות-גרמניות של המעמד הבינוני, אך אף על פי כן אני מרגישה שהם משקפים תהליכים קולקטיביים מסוימים, חברתיים ותרבותיים, שהשפיעו על רוב הנושאים שעסקתי בהם, אם לא על כולם.

עם זאת, ספרי הזיכרונות סובלים מכמה מגבלות רציניות. תכופות הם מתארים אידאל לא פחות משהם מתארים מציאות, ומציגים את חיי המשפחה כפי שהם אמורים להיות, תוך הדחתן של חוויות ממשיות או פרשנות מחדשת שלהן. בספרי הזיכרונות הללו חלוקת העבודה היא תמיד אחת. הם אינם תופסים דקויות בחלוקות התפקידים – דקויות שהיו אפשריות אפילו בגרמניה הקיסרית. כתוצאה מכך זוכה האב לכבוד ולאהבה מרחוק, ואילו האם מופיעה כענקית, כדמות המרכזית, לב חיי המשפחה. היא זו שמטפחת את המשפחה, באישורו ולעתים בהדרכתו של בעלה. יתר על כן, בשכבות

Henriette Hirsch, "Erinnerungen an meine Jugend", *Memoirs*, LBI, p. 1 10

הקדמה

העליונות של הבורגנות – אלה שבהן היו משרתים רבים ואומנות רבות – היה לילדים במקרים רבים מגע מוגבל עם אמותיהם. אפשר שספרי הזיכרונות של הילדים הללו חושפים כמיהה לאם ולא דווקא חוויה ממשית של מגע אֶתה. ספרי הזיכרונות מתארים תכופות כיצד נוצרה תחושת המשפחה והונצחה בטקס, לא פחות משהם חושפים מצב עניינים ממש.

חיסרון נוסף של ספרי הזיכרונות הוא, שהנגישים ביותר הם אלה שנשמרו ונתרמו לספריות על ידי משפחות ששמרו על קשר עם היהדות. משום כך נתקלתי בזיכרונות מעטים, במקרה הטוב, המתארים התנערות מוחלטת מן המסורת היהודית. הזיכרונות הנגישים לנו דנים תכופות ביחסה של הכותבת ליהדות ולקהילה היהודית, מספרים על טקסים משפחתיים ומתארים שינויים בעמדות כלפי הדת שהתרחשו לאורך זמן. באופן כללי יש לקרוא את המקורות הללו בזהירות, וככל שהדבר נוגע לגישה כלפי הדת ייתכן שיש צורך אף לקרוא בין השיטין. לדוגמה, זיכרונות המצהירים בגאון על השתלבות ו"היטמעות" מוחלטת בחברה הגרמנית מסגירים תכופות, גם אם בלי מִשִּׁים, קשרים ומחויבויות מתמשכות ליהדות. אפשר שהם טוענים טענה אחת ומספקים מידע הסותר הצהרה זו. אף על פי כן, באופן כללי רוב הזיכרונות חושפים מתח מתמשך בין הרצון להיטמע תרבותית ובין הצורך לשמור על מובן כלשהו של זהות יהודית – מתח המתגלה גם במקורות רבים אחרים.

כתוצאה מסוג החומר שמצאתי, מחקר זה מתמקד בעקרונות בית ובמשפחות מן הבורגנות העירונית. מלבד כמה סטטיסטיקות של תעסוקה והגירה ומספר התייחסויות פוזרות מצאתי עקבות מעטים של נשים יהודיות ממעמד הפועלים או מהגרות יהודיות ממזרח אירופה (תכופות היו אלה קבוצות חופפות).¹¹ זיכרונות (ממזרחיים), שהם מקור עשיר לחיי נשים מן המעמד הבינוני, אינם קיימים אצל אחיותיהן ממעמד הפועלים. לנשים ממעמד הפועלים לא היה זמן וגם לא היו אמצעים לכתוב זיכרונות. נוסף על כך, לא הצלחתי למצוא חומר מתאים על נשים ציוניות ואורתודוקסיות או על הארגונים שלהן. הציונות הופיעה ב־1897, אך בשנותיה הראשונות מילאו בה הנשים תפקיד שולי בלבד. ב־1909 נוסד בגרמניה ארגון נשים ציוני, "האגודה התרבותית של נשים יהודיות

11 זהו בירור שדה למחקר נוסף, שיוכל להוסיף על החיבורים העוסקים בהיסטוריה של קבוצות המהגרים הללו ובהיסטוריה של נשים ממעמד הפועלים. ראו Jack Wertheimer, *Unwelcome Strangers: East European Jews in Imperial Germany*, New York 1987; Steven Aschheim, *Brothers and Strangers: The East European Jew in German and German-Jewish Consciousness, 1800–1923*, Madison, Wis. 1982; Trude Maurer, *Ostjuden in Deutschland*, Hamburg 1987. להיסטוריה של נשים ממעמד הפועלים ראו R. Beier, *Frauenarbeit und Frauenalltag im deutschen Kaiserreich: Heimarbeiterinnen in der Berliner Bekleidungsindustrie, 1880–1911*, Frankfurt/Main 1983.

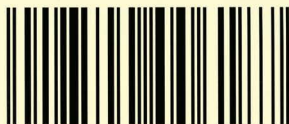
השבת והקלסיקות הגרמניות, בית הכנסת ושיעורי הפסנתר, השתלבות והתבדלות, פמיניזם והשכלה - סביב מוקדים אלה נעו חייהן של נשים יהודיות בנות המעמד הבינוני בגרמניה הקיסרית. **מגדר, מעמד ומשפחה** מראה כיצד יצרו נשים יהודיות בעצמן את ההיסטוריה שלהן בתוך ההקשרים של המגדר, האתניות, הדת והמעמד. כמו כן הוא מעניק לנשים תפקיד מרכזי בחקר ההיסטוריה היהודית בכללותה.

מגדר, מעמד ומשפחה מצרף יחד היסטוריה גרמנית, היסטוריה של נשים והיסטוריה יהודית. תהליכי התיעוש והעיור שעברו על החברה הגרמנית וההצלחות של המעמד הבינוני היהודי שינו את תפקידי האישה, ומנשיאה בעול של עבודת הבית וסיוע בניהול העסק היא הפכה בעיקר לאם ולסוכנת תרבות. במשק הבית ובחיק המשפחה התרחשה ההתברגות הבולטת ביותר: גיבוש תרבות של חיי בית, שעוצבה בידי הנשים והייתה מרוחקת מעולם העסקים הגברי. חלקו הראשון של הספר עוסק בהיבטים שונים של חיי המשפחה והבית של היהודים: בחירת בני זוג, גידול הילדים וחינוכם, והתהוותה של "יהדות ביתית" המשלבת מסורות משפחתיות יהודיות וערכי יסוד בורגניים גרמניים. חלקו השני של הספר עוסק במאבקהן של נשים יהודיות גרמניות להשתלב במרחב הציבורי - בתחומי האקדמיה, שוק העבודה וארגוני הנשים.

גשרים מחקרים בתולדות יהודי מרכז אירופה

גשרים - מחקרים בתולדות יהודי מרכז אירופה היא סדרה של חיבורים מונוגרפיים על תולדות יהודי מרכז אירופה. ספרי הסדרה, פרי עטם של חוקרים צעירים וותיקים כאחד, יציגו לקהל הקוראים העברי מחקרים חדשים או מחקרים קלסיים הנוגעים לחיי החברה, הדת והתרבות של היהודים דוברי הגרמנית בעידן המודרני. הסדרה רואה אור מטעם מכון ליאו בק ירושלים לחקר יהודי גרמניה ומרכז אירופה, ומרכז זלמן שזר לחקר תולדות העם היהודי.

0 01850000618 7
דאנאקורד 185-618

מחיר מומלץ: 98.60 ש"ח